

De dood leeft!

Taboes rond het doodgaan lijken grotendeels voorbij te zijn. Vaststaande regels hoe het zou moeten als iemand sterft, zijn er niet meer. We koesteren inmiddels de materiele herinneringen aan de dood. Begraafplaatsen, gedenktekens of plaatsen waar iets gruwelijks is gebeurd, dat alles staat zeer in de belangstelling. Hier eerst iets over de cultuur van het begraven en op de andere pagina de uitleg of dat iets met 'recreatie en toerisme' te maken heeft.

Waarom zijn er eigenlijk begraafplaatsen?

De begraafplaats Crooswijk heet nu deftig St. Laurentius en in het tijdschrift voor funerair (= alles wat met begravenissen van doen heeft) erfgoed "Terebinth" wordt deze begraafplaats prachtig beschreven. Maar over Crooswijk wil ik het hier niet hebben. Wel over de Stichting Terebinth, een club gedreven en zeer ter zake kundige personen, die strijden voor behoud van onze begraafplaatsen en al wat zich daarop bevindt. [01] Deze stichting is het levende bewijs dat de dood en de plekken waar die zich manifesteert, o.a. op begraafplaatsen, aan culturele belangstelling hebben gewonnen. En in de westerse wereld is die interesse in de dood zeer recent, pas van de laatste eeuw.

Vroeger bestonden er geen begraafplaatsen zoals we die nu kennen. Doden werden in en om de kerk begraven. Hoe dicht bij het altaar hoe beter het was. Wanneer de kerk vol was dan werden mensen in de hof rond de kerk begraven. Ook hier weer, hoe dicht bij het altaar, hoe beter het was. Dat hof rond de kerk was geen stille plaats. Het sociale leven speelde zich rond de kerk af, hier ontmoette men elkaar. Er werden mysteriespelen opgevoerd, er waren kermissen en markten. Raadsheren vergaderden op het kerkhof. Op het hof rond de kerk "werd handel gedreven, er werd muziek gemaakt en gezongen, jonge meisjes hoopten er uitverkoren te worden, er werd gevrijd maar ook geprostitueerd. Toen men er ging begraven, werd grafschennis niet ongewoon. Daarom plaatste men er dodenlantaarns, die hun licht over het kerkhof moesten werpen. Zo was het kerkhof een van de weinige plaatsen die ook 's nachts verlicht werd om de grafrovers, het gespuis en de geesten weg te houden." [02] Een individueel graf bestond bijna niet, je werd boven op elkaar begraven. De lijkontbinding zorgde voor een enorme stank en kleine gasexplosies. De mensen hoorden dan ook vaak gerommel onder de stenen in de kerk of zagen zelfs stenen bewegen. Het waren 'bovennatuurlijke waarschuwingen'. Het

graf van een heilige in Boemen bewoog, telkens als er pest dreigde. Als er een paus op sterven lag, dan kraakte (ossa crepitare!) het graf van paus Sylvester II. Philippe Ariès heeft dit zo kostelijk en beeldend beschreven dat het bijna te horen en te ruiken is. [03] Over begraafplaatsen in Amsterdam aan het begin van de 19de eeuw schrijft D.P. Snoep "de hygiënische toestanden moeten onvoorstelbaar slecht geweest zijn. Er komen veel klachten over verzakkende grafzerken, niet meer te sluiten grafkelders en slecht begraven doden. De overheid zelf had geen sluitend controlesysteem voor het toezicht op de graven. Wel bestond er een algemene instructie voor de grafmakers. Ze moesten er onder meer voor zorgen dat het zand rondom de zerk goed werd aangestampd.

Foto © Rik Roelfzema

Als het was weggezakt, moest het worden aangevuld om "den stank der verrottende lijken" zoveel mogelijk te voorkomen. Kosten moesten de kerken voor de dienst luchten." [04] Pas in de 18de eeuw durfden artsen te schrijven over de stank die besmettelijk was. Het plan werd opgevat om begraafplaatsen aan te leggen net buiten de stad. De volksgezondheid was immers in het geding. Twaalf juni 1804 werd per decreet afgekondigd, dat begraven in kerk of stad, binnen een afstand van 40 meter van de stadsgrens, verboden was. Tevens moest elke dode een eigen graf krijgen, zonder dat ze daar extra voor zouden moeten betalen. Zelfs de armen verwierven na hun dood een klein stukje eigendom, voor het eerst in hun leven. De begraafplaats zoals wij die nu kennen was geboren.

Hoe ging het verder met de dood?

Met zevenmijslaarzen aan kunnen we stellen dat, toen de doden uit de stad verbannen werden, ook onze beleving van de dood veranderde. Meer en meer transformeerde de dood van een algemeen, sociaal en maatschappelijk gebeuren, in een louter persoonlijke aangelegenheid. Hoe gewoon onze omgang met de dood vroeger

was, illustreert professor Van den Berg aan de hand van een verhaaltje uit een kinderboek uit 1833. Kleinzoons Willem zit alleen in de woonkamer en in een zijkamertje ligt zijn grootmoeder opgebaard. Dan hoort hij met tussenpozen een getik, dat in snelheid toeneemt. Het jongetje wordt erg bang en haalt zijn moeder. Zijn moeder spoedt zich naar de zijkamer en ontdekt waar het geluid vandaan kwam. Zij haalt Willem op. "Kijk hier jongen!, daar lekken droppels uit de kist, die op den steenen vloer vallen, hoor maar, tik, tik, dat water komt uit grootmoeders lichaam, hetgeen niet te verwonderen is, daar de goede vrouw zeer dik was, toen zij stierf; dit is het nu al, waardoor gij u zoo zeer hebt laten verschrikken." [05] Van den Berg ziet dit verhaal als een

scharnierpunt m.b.t. de omgang met de dood.

De dood verdween uit het dagelijkse sociale leven. Ariès noemt het eindpunt van deze ontwikkeling de 'medicalisering van de dood'. "De sterfkamer is van het woonhuis naar het ziekenhuis verplaatst (.....) Het ziekenhuis is voortaan de enige plaats waar de dood vast en zeker aan de openbaarheid onttrokken blijft, een openbaarheid die vanaf dat moment als een hinderlijke onbetamelijkheid wordt ervaren. Daarom wordt het de plaats van de eenzame dood." [06] De 'eenzaamheid' is aangrijpend verwoord door Norbert Elias: "Met deze uitbanning van sterven en dood uit het maatschappelijk leven is een merkwaardige verlegenheid verbonden die de meeste mensen in de nabijheid van stervenden bevangt. Zij weten vaak niet goed wat te zeggen. De voor een dergelijke situatie beschikbare woordenschat is heel beperkt. Gevoelens van gêne houden de woorden tegen. Dat kan zeer bitter zijn voor de stervenden. Nog in het leven zijn ze al verlaten." [07]

De dood, zo zou je kunnen zeggen, bestond niet in de ziekenhuizen van weleer. De dood van een zieke was de constate-

Foto © Rik Roelfzema

ring dat de wetenschap gefaald had. Genezing was uitgebleven. Toen paramedische wetenschappers onderzoek wilden doen bij stervenden, weigerden de meeste ziekenhuis directies om toestemming voor onderzoek te verlenen. De meeste medici vonden vragen stellen aan stervenden wreed, sadistisch en traumatiserend. Pas eind jaren 50-tig drong het ook bij medici door dat het teruggeven van de waardigheid van de stervende patiënt een plicht was. [08] Tot die tijd bestond er een taboe op het sterven en dat liet zich ook vertalen in de verdwijning van het lijk. Het dode lichaam was iets afschuwelijks en pijnlijks. Overigens waren er ook schrijvers die een alternatieve verklaring gaven voor de afkeer van het lichaam. Juist omdat in de huidige tijd de relatie tussen mensen exclusiever en intiemer is geworden, ligt de focus niet meer zozeer op het graf en het dode lichaam maar meer op de nabestaanden en hun verdriet en het eigen verdriet over het heengaan van een dierbare. "Met name de angst voor een niet goed gelijkend lijk, dat het beeld verstoort van hoe de overledene in leven was, zou verklaren waarom mensen er tegenwoordig in mortuaria nog maar heel even, en soms helemaal niet meer naar kijken. Andere deskundigen menen zelfs dat koelcellen en mortuaria noodzakelijk werden omdat lijken tegenwoordig vanwege moderne medicamenten meer zouden stinken dan vroeger en zij verklaren van daaruit het verdwijnen van opgebaarde doden uit woonhuizen." [09] Vanaf de jaren zestig verdween langzaam het taboe op de dood. Trendwatcher Bakas ziet de multiculturele samenleving als een bron voor de veranderende rouwbeleving in Nederland. Wij leren hoe het anders kan, uitgelatener en creatiever. Anders! [10] En zo ontstond er ruimte om weer maatschappelijk met de dood betrokken te geraken. Er ontstond een ware bedrijfstak die alles kon regelen wat de overledene, of de nazaten daarvan, wensten als laatste eerbewijs. Zo ontstond een schijnbare tegenstelling,

want hoewel de dood meer en meer uit de taboesfeer kwam en zijn of haar plek weer innam in de gemeenschap, zo is het regelen van de dood meer en meer een lofzang op het individu die de dood overkomen is. Herinneringsmonumenten, grootse rouwadvertenties en een ter aarde bestelling, kunnen soms niet bijzonder, groot en gek genoeg zijn. De triomf van de individuele dood en onze fascinatie met die dood, is een feit.

Reageren?

d.roelfzema@upcmail.nl

Noten: Artikel is gebaseerd op de volgende boeken:

[01]= Bestel eens het maart nummer of wordt donateur. De tijdschriften zijn geweldig. Email: bureau@terebinth.nl en voor 29,50 per jaar bent u donateur van de stichting.

[02]= Lucien de Cock, *Rituelen en gewoonten in Europa (geschiedenis van de dood)*, (2006), pag. 276 e.v.

[03]= Philippe Ariès, *Het uur van onze dood. Duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken*, (1977) (1987), pag. 496 e.v.

[04]= Snoep, *Dood en begraven (sterven en rouwen 1700-1900)* (1980), pag.15

[05]= J.H. van den Berg, *Leven in meervoud* (1963), pag. 22 e.v.

[06]= Philippe Ariès, (1977), pag. 597 e.v. In zijn boek *Het beeld van de dood*, (1983) (1987) is deze ontwikkeling m.b.t. onze doodsofbeelding beschreven in de laatste twee hoofdstukken (pag. 183 en volgende)

[07]=Norbert Elias, *De eenzaamheid van stervenden in onze tijd*(1984), pag. 31

[08]= *Het boek van de arts Elizabeth Kübler-Ross, Lessen voor levenden*, (1969) heeft de weg vrijgemaakt om weer de dood in ons sociale leven te integreren.

[09]= Herman Franke, *De dood in het leven van alledag (rouwadvertenties en openbare strafvoltagekkingen in Nederland)* (1985), pag. 77

[10]= Adjedj Bakas, *Trends in afscheid en herinneren (over betekenisvol leven en sterven in de 21ste eeuw)* (2015)